

ILK BOLALIK DAVRIDA NUTQNING RIVOJLANISHI VA UNING AHAMIYATI

Islomova Ozoda Sayfiddinovna, Jizzax davlat pedagogika instituti-Maxsus
pedagogika kafedrasida o'qituvchi
islomovaozoda1990@gmail.com

Jizzax davlat pedagogika instituti, Defektologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi-
Abdurasulova Mahsuda
abdurasulovamaxsuda@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ilk bolalik davrida nutqning paydo bo'lishi, rivojlanishi va uning kattalar va bola hayotidagi o'rni va ahamiyati tushuntiriladi. So'zlarni to'g'ri tanlagan holda bolalarga fikrlarini to'g'ri yo'naltirishni o'rgatish jarayonida So'zlar bola ongida tasvirli qiyofani paydo qiladi, undan o'z harakatlariga turtki olishi haqida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: nutq terapiyasi, sahna, ovoz, fonetika, nutq mahorati.

Amerikalik mashhur psixolog professor Jerom Brunerning ta'kidlashicha, yaxshi ota-ona "farzandi gapirishni boshlamasdan avval muloqotsiz aloqa o'rnatadi va shu aloqada yordamida u bilan o'ynab bolani rivojlantiradi". Aynan go'dak eshitadigan va o'rganadigan nutq uning miyasi rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi. Biz og'zaki, ya'ni so'zlar bilan talaffuz qiladigan ma'lumot almashinuvi sifatida muloqotga kirishamiz. Biroq go'dak bilan u so'zlashishni boshlagandagina muloqot qilish degan fikr mutlaqo noto'g'ri. Olimlarning aytishicha, hali gapira olmaydigan bola bilan ota-ona muloqoti uning rivojlanishida juda muhim hisoblanadi. Yani ta'kidlash joizki, yosh bola gapira olmasa ham kattalarning suhbatini diqqat bilan tinglaydi va nimanidir tushunadi. Go'dak ona ko'kragini emayotganida ham, biror narsani qiziqib o'ynayotganida ham quloqlari hamma narsani eshitadi va miyasi olingan ma'lumotlarni o'zlashtiradi. Eshitayotganlarning ma'nosini hali tushunmagani uchun bolani past baholamang. Go'dakning xotirasi u tushunguniga qadar barcha ma'lumotlarni saqlaydi.

So'zlarni to'g'ri tanlagan holda biz bolalarga fikrlarini to'g'ri yo'naltirishni o'rgatamiz.

So'zlar bola ongida tasvirli qiyofani paydo qiladi, undan o'z harakatlariga turtki oladi.

Ilk bolalik davridan boshlab bola uni xususiyatlarini va ular orasidagi oddiy bog'liqliklarni anglashga harakat qiladi. Bu davr aqliy rivojlanishning asosini, idrok va tafakkur harakatlarining yangi ko'rinishlarini tashkil etadi. 1 yoshli bola predmetlarni izchil, tizimli ravishda ko'rib chiqolmaydi. U asosan predmetning qandaydir bir ko'zga tashlanib turadigan belgisiga o'z e'tiborini qaratadi va predmetlarni shu belgilariga ko'ra taniydi. Keyinchalik yangi idrok harakatlarining egallanishi bolaning predmetli harakatlarini bajarishdan ko'z bilan chamalab, harakat qilishiga o'tishda namoyon bo'ladi, endi u predmetning ko'rmasdan, balki chamalab idrok eta oladi. Bola tafakkurining rivojlanishi nutqning o'sishi bilan mustahkam bog'langandir, nutqning o'sishi tafakkurning rivojlanishiga yordam beradi, chunki so'z narsa, predmet va harakatlar bilan o'zaro munosabatda bo'ladi. O'z navbatida, tafakkurning rivojlanish darajasi so'z zaxirasining oshishiga, umuman, nutqning o'sishiga yordam beradi. Bu yoshdagi bolalarning yana bir muhim yutug'i, ona tilini o'zlashtirib olishlaridir. Bir yoshdan uchyoshgacha bo'lgan davr nutqning jadallik bilan o'sish davri hisoblanadi.

Nutq bola hayotining ikkinchi yilida ikki bosqichda tarkib topadi. Dastlabki bosqich birinchi yoshning oxiridan bir yarim yoshgacha bo'lgan davr bo'lib, bolada bu davrda asosan kattalarning unga murojaat qilib aytgan gapini tushunish qobiliyati o'sib boradi. Bolaning lug'at boyligi ayniqsa bir yoshdan keyin, ya'ni yurishni o'rganib, tobora ko'p predmetlarga duch kela boshlagan davridan boshlab tez o'sa boradi. Bola predmetlarning nomini tez bilib oladi. Bola ikkiyoshga to'lganda, harakatlarning ham nomlarini bilib oladi. Bu harakatlarga bolaning o'zi bajaradigan yoki kattalar tomonidan bajarilgan, nomi aytilganva bola kuzatib borgan harakatlar kiradi. Bu «passiv» nutq hisoblanadi, chunki bola so'zlarni tushunadi-yu, lekin ularni talaffuz qilaolmaydi. 3 yoshlar arafasida predmetlarning

vazifalarini to'la o'zlashtirgan bolalar, o'z o'yinlarida, shu predmetlardan maqsadsiz foydalanib qolmay, balki ularni o'z vazifalariga ko'ra ishlatadilar. Bolaning nutqi u 1,5 yoshga yetgungacha bir muncha sekinlik bilan rivojlanadi. Bola bilan so'zlashayotganda kattalar so'zlarni aniq talaffuz etishlari va boladan ham aniq talaffuzni talab etishlari lozim

Ilk yoshdagi bolalar nutqining rivojlanishi ikki davrdan iborat:

1. Tayyorgarlik davri. Bu davr bir yoshgacha bo'lgan bolalar xayotini o'z ichiga qamra boladi;

2. Nutqning mustaqil rivojlanishi davri. Bu davrga ikki va uch yoshdagi bolalar kiradi.

Bir yoshgacha bo'lgan bola hayotini to'rt davrga bo'lib o'rganish lozim.'

1. tug'ilgandan 2,5 — 3 oylikkacha;

2. 2,5 — 3 oylikdan 5 — 6 oylikkacha;

3. 5 — 6 oylikdan 9—10 oylikkacha;

4. 9 — 10 oylikdan 1 yoshgacha.

Bu davrlardagi vazifalar turlicha bo'lib, shu vazifalar asosida nutqni o'stirishga tayyorgarlik ishlari olib boriladi.

Nutqqa tayyorgarlik davrining o'zi uch bosqichdan iborat:

1. Chinqirish davri (tug'ilgandan 2,5— 3 oylikkacha).

2. Guvrash davri (2,5 — 3 oylikdan 5 — 6 oylikkacha)

3. Til chiqarish davri (5 — 6 oylikdan 9—10 oylikkacha va 9 — 10 oylikdan 1 yoshgacha).

1-3 yoshdagi bola shakllanishda psixik rivojlanishning o'ta ahamiyatliligini inobatga olgan holda, ayrim psixologlar (R.Zazzo) inson tug'ilganidan to yetuklik davrigacha bo'lgan psixik rivojlanish asosining taxminan o'rtalari, 3 yoshga to'g'ri keladi, degan mulohazani bildiradilar. Bu yoshdan boshlab, bolalar predmetlarni o'rganish olamiga qadam qo'yadilar. U endi kattalar bilan nutq orqali muomalamunosabatda bo'la oladi va soda axloq qoidalariga amal qila boshlaydilar. Kattalar bilan bo'ladigan muloqoti tufayli bola atrof hayot haqida ko'proq ma'lumot oladi.

Nutq - buyoshlardanafaqatmuloqot, balki bola tafakkurining rivojlanishi va o‘zini-o‘zi, shuningdek, bilish jarayonlarini boshqarish vositasi bo‘lib ham xizmatqiladi.

1 yosh-u 3 oy

Bola 6 taga yaqin so‘zni biladi. Oddiy talablarni tushuna oladi, tanish so‘zlarni rasmda ko‘rsata oladi.

1 yosh-u 6 oy

Badanining 1-2 qismini aytaoladi, 7 tadan 20 tagacha so‘zni biladi.

1 yosh 9 oy

Badanining 3-4 qismini aytadi. 20 ta so‘zni biladi. Ikki so‘zdan iborat bo‘lgan iboralarni qo‘llaydi («choy ber», «adakeldi»)

2 yosh

Bu yoshda bola badanining 5 qismini aytaoladi. 50 ga yaqin so‘zni biladi. Ikki bosqichli iboralarni tushunadi («Oshxonaga borib», «sochiq olib kel»). «Men», «Sen», «U» kabi so‘zlarni tushunadi. Iboralari ikki so‘zdan iborat bo‘ladi. p, b, m, f, v, t, d, n, k, g, h harflarni ayta oladi. s, z, sh, j, ch, r, l harflarni odatda qoldirib ketadi.

2 yosh-u 6 oy

Sonlarni tushuna boshlaydi. «Nima?», «Qayerda?» savollarni tushunadi. s, z, l harflarini ayta oladi.

3 yosh

Bolaning so‘z boyligi 250 tadan 700 tagacha yetadi. Bir nechta so‘zdan iborat gaplarni gapira oladi. Ko‘plikni biladi. «Chunki», «Agar», «Qachon» so‘zlarini ishlata oladi. Qiyin talablarni tushunadi («Piyolani ichiga qoshiq solib qo‘y»). Yengil ertaklarni eshitib, anglay oladi.

4 yosh

«Qancha», «O‘rniga», «Keyin», «Qayerga» kabi so‘zlarni iboralarda ishlata oladi. So‘z boyligi 1500 tadan 2000 tagacha yetadi. «Bolalarcha» harflarni yumshatib gapirishi yo‘qoladi.

5 yosh

Bolaning soʻz boyligi 2500-3000 ga yetadi. Tildagi barcha harflarni bemalol aytaoladi. Qiyin iboralarni qoʻllab, oʻz fikrini, istagini ifodalay oladi. Soʻzdagi harflar tartibini almashtirmay gapiradi.

Ilk bolalik davri bolaning nutqi rivojlanishi uchun eng muhim davri hisoblanadi . Bolalarda bu davrda bilish jarayonlari jadal rivojlanadi, Aynan shudavrda bola atofdagi barcha predmet va hodisalar bilan tanishadi bunda nutqning ahamiyati juda katta ,bu davrda ota-onalardan juda eʼtiborli boʻlish talab etiladi. Bolada hali nutq shakllanmay turib ubilan muloqod qilishuning rivojlanishida ijobiy oʻsishlargasabab boʻladi .Nutq orqali bolaning tafakkurini rivojlanadi. Bola bilan muloqod qilishularni fikirlashga ,oʻz fikirlarining kuchuni his qilishga undaydi.Goʻdaklikda oʻrganilgan xulq,xatti-harak va fikirlash usuli bolaning hayoti qanday boʻlishini belgilab beradi va u bilan bir umr qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.“Uchgacha aynivaqti”Masura Ibuka
- 2.“Bolalar tafakkurqudrati”Jon Kexo, Nensi Fisher
- 3.“Yosh davrlari va pedagogic psixologiya” SH.A.Doʻstmuhammedova, X.A.Tillashayxova,B.Baykunosova,G.Ziyavitdinova
4. Muzaffarova, X. (2021). AQLI ZAIFLIK TUSHUNCHASI TALQINIDAGI NAZARIY XATOLARNING SALBIY OQIBATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (2).
5. Muzaffarova, X. (2020). OQUVCHILAR SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA DIDAKTIK OYIN VA MASHQLARNI TANLASH TEXNOLOGIYASI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
6. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
7. Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus taʼlim mussasalariga tadbiq etish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
8. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

9. Музаффарова, Х. Н., & Эгамназаров, М. Ю. (2017). Махсус таълимда болалар интеллекти даражасини аниқлашда психологик-педагогик эксперимент ўтказиш технологияси. *Современное образование (Узбекистан)*, (7).
10. Тангирова, Д., & Музаффарова, Х. (2014). Нарушения фонетических норм, встречающиеся в речи учащихся, и пути их исправления. *Молодой ученый*, (20), 738-740.
11. Muzaffarova, X. (2020). ДИДАКТИК ЎЙИН ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ– ПЕДАГОГИК ФЕНОМЕН СИФАТИДА. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
12. Muzaffarova, X. (2020). Логопедик машғулотларда болалар сўз бойлигини ошириш бўйича тавсиялар. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
13. Muzaffarova, X. (2020). Duduqlanish va uni korreksiyalash bo'yicha olib boriladigan logopedik ishlar: Хотин-қизларнинг фан, таълим, маданият ва инновацион технологияларни ривожлантириш соҳасидаги ютуқлари 2019 йил 17-18 май 305 бет. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
14. Muzaffarova, X. О'qitish jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari. *Bola va Zamon jurnal. T, (2-2019)*.
15. Muzaffarova, X. (2020). Kar bolalarda og'zaki nutqni shakllantirish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
16. Temurova, G. (2020). О 'YIN–ESHITISHIDA NUQSONI BO 'LGAN BOLALARNING NUTQIY QOBILIYATLARINI FAOLLASHTIRISH OMILI SIFATIDA. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
17. Muzaffarova, X. (2020). Duduqlanuvchi bolalar bilan olib boriladigan logopedik-korreksion ishlarni to 'g 'ri tashkillashtirish usullari. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
18. Haqberdiyev, J. (2021). MAXSUS MAKTAB-INTERNATDA KOKLEAR IMPLANTLI BOLALARDA NUTQIY MULOQOTNI SHAKLLANTIRISH. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (2).

19. Muzaffarova, X. (2020). Maxsus maktab internatlarda olib boriladigan korreksion tarbiyaviy ishlarning mazmuni. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
20. Muzaffarova, X. (2021). Ақли заиф болаларни ташхислаш ва уни амалга оширишга қўйиладиган талаблар. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, (1).
21. Музаффарова, Х. (2020). ОКВЧИЛАР САВОДКСОНЛИГИНИ ОШИРИШДА ДИДАКТИК ОЙИН В.А. МАШКЛАРНИ ТАНЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
22. Djurayeva, S. (2020). MAXSUS TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGI TECHNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
23. Djurayeva, S. (2020). The development of speech activity in children with hearing impairment. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
24. Djurayeva, S. (2020). Kar bolalarda nutqiy faoliyatning rivojlanishi. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
25. Djurayeva, S. (2020). Ijtimoiy sherikchilik asosida imkoniyati cheklangan shaxslarga majmuaviy yordam ko'rsatish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
26. Djurayeva, S. (2020). INNOVATSION TEXNIKALAR YORDAMIDA YO'QOTILGAN ESHITUVNI KOMPENSATSIYALASH. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
27. Djurayeva, S. (2020). YAKKA MASHG'ULOTLARDA KAR BOLALAR NUTQINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART SHAROITLARI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
28. Djurayeva, S. (2020). Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini kompyuter texnologiyalari orqali rivojlantirish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
29. Djurayeva, S. (2020). Kichik maktabgacha yoshdagi intellektida nuqsoni bo'lgan bolalarda ijtimoiy moslashuvni shakllantirish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

30. Djurayeva, S. (2020). Kar bolalar boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqining psixologik-pedagogik tavsifi. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
31. Qizi, D. S. B. (2020). KAR BOLALAR NUTQINING RIVOJLANGANLIK DARAJASI. *Science and Education, 1(2)*.
32. Djurayeva, S. (2020). MAXSUS TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGI TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
33. Axrorova, S. (2020). HOZIRGI ZAMONDA AUTIZMLI BOLALARNING TA'LIM-TARBIYA MUAMMOSI . *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(75)*.
извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6485
34. Axrorova, S. (2020). AUTIZMLI BOLALARGA TASHXIS QO'YISH USULLARI. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(74)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6487
35. Axrorova, S. (2020). Медико-педагогические и психологические основы подготовки детей с синдромом аутизма к социальной жизни. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(74)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6488
36. Axrorova, S. (2021). РАННИЙ ДЕТСКИЙ АУТИЗМ И РАБОТА ПО РАЗВИТИЮ РЕЧИ. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, (2)*. извлечено от <https://matinfo.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/1788>
37. Axrorova, S. (2021). ИГРА КАК СРЕДСТВО КОРРЕКЦИИ АУТИСТИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ У ДЕТЕЙ ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ТЕРАПИИ ИГРОЙ. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 1(1)*. извлечено от <https://matinfo.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/710>
38. Islomova, O. (2021). UMUMTA'LIM MAKTABLARI QOSHIDAGI LOGOPEDIYA SHAHOVCHALARI ISHINI TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA PEDAGOGIK TAVSIYALAR. *Журнал Педагогики и психологии*

- в современном образовании, (2). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/2619>
39. Islomova, O. (2020). UMUMIY TIPDAGI MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA BOLALAR NUTQINI TUZATISHDA SIFATLI LOGOPEDIK XIZMAT. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, (1).
40. Islomova, O. (2022). NUTQ BUZILISHLARI PSIXOPROFILAKTİKASIDA TURLI XIL PSIXOLOGİK O'YINLARNI TASHKIL ETISH. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 2(5). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4821>
41. Islomova, O. (2022). NUTQ NUQSONLARINI KORREKSIYALASHDA "STEM" TIZIMIDAN FOYDALANISH. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 2(5). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4824>
42. Islomova, O. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI NUTQ NUQSONIGA EGA BO'LGAN BOLALAR XOTIRA XUSUSIYATI VA UNING RIVOJLANISHIGA TO'SQINLIK QILUVCHI OMILLAR. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 2(6). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4823>
43. Ozoda Islomova, [UMUMTA'LIM MAKTABLARI QOSHIDAGI SHAXOBCHALARDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA KOMPLEKS LOGOPEDIK TIZIMLI ISHLARNI TASHKIL ETISH](#), *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании: Том 2 № 6 (2022): Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari*
44. Islomova, O. (2020). MAKTABGACHA YOSHDAGI DUDUQLANUVCHI BOLALAR NUTQINI ZAMONAVIY O'YINLAR ORQALI KORREKSIYALASH. *Scienceweb academic papers collection*.
45. Yunusov, M. (2020). KAP VA ZAIФ ЭШИТУВЧИ БОЛАЛАР ТАЪЛИМИ ЖАРАЁНИДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ

- ИМКОНИЯТЛАРИ. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(76). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6465
46. Yunusov, M. (2020). THE IMPORTANCE OF MODERN TECHNICAL DEVICES IN THE DEVELOPMENT OF HEARING. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(71). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6366
47. Yunusov, M. (2020). Методика обучения детей с нарушением слуха на основе мультимедийных средств. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(71). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6367
48. Yunusov, M. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(75). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6480
49. Yunusov, M. (2021). MAXSUS TA'LIM JARAYONIDA KOMPYUTER TECHNOLOGIYALARINING O'RNI. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 1(1). извлечено от <https://journal.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/711>
50. Yunusov, M. (2021). ESHITISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH DARSLARIDA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, (1). извлечено от <https://journal.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/1190>
51. haqberdiyev, jamoliddin. (2020). THE IMPORTANCE OF MODERN TECHNICAL DEVICES IN THE DEVELOPMENT OF HEARING. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(64). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6183
52. haqberdiyev, jamoliddin. (2020). БОЛАЛАРНИНГ МАКТАБГА ПСИХОЛОГИК ТАЙЁРГАРЛИГИ МАСАЛАЛАРИ . *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(70). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6303

53. haqberdiyev, jamoliddin. (2020). THE IMPORTANCE OF COCHLEAR IMPLANT IN THE EDUCATIONAL SYSTEM OF CHILDREN WITH HEARING DISORDERS . *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(80). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6742

54. Haqberdiyev, J. (2021). MAXSUS MAKTAB -INTERNATDA KOKLEAR IMPLANTLI BOLALARDA NUTQIY MULOQOTNI SHAKLLANTIRISH. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, (2). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/2631>